

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 90 1969

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ.

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Tideström, Gunnar Brandell

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Hällbyg. 34 c, 752 28 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1970

Forskningsöversikter

Syntax och prosastil. Ett diskussionsinlägg i anledning av Gösta Holm: Epoker och prosastilar

Gösta Holm: *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria*. Studentlitteratur. Lund 1967. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie A nr 17.)

På sätt och vis kan professor Gösta Holms bok sägas tillmötesgå två länge och allmänt närda önskemål: en svensk syntax och en svensk stilhistoria, åtminstone en elementär översikt av den svenska prosans utveckling. Prosans historia är nämligen i hans framställning syntaxens historia. Det är rimligt, meningars och satsers struktur är det bärande elementet. (Ordval och andra drag berörs också, men mera i förbigående, i av tillfälligheter betingade proportioner.) Å andra sidan är denna historia konkretiserad i en rad punktvisa nedslag i olika epoker. Titeln »prosastilar» är att förstå rent konkret som stilen i var och en av en serie texter, ibland en, ibland flera »stilar» hos samma författare (ofta bara en eller ett par meningar — från stilistisk synpunkt hade man ibland varit glad åt lite större avsnitt). Och varje text görs till föremål för grammatisk deskription, syntaktisk analys. Denna börjar s. a. s. från början varje gång. De historiska »linjerna» antyds genom tvärhänvisningar, men i centrum står jämförelserna med »enkel» nusvenskas normer — framförallt med talspråket. Om boken också bara vore avsedd som en »stilistisk grammatik», en träningsbok i syntax, särdeles hypotax — det är svårt det för unga nusvenskar, så vore den värd sitt pris och den möda författaren ägnat den.

Holms arbete har ju förelegat så länge att det redan anmälts, och välmotiverat positivt, på många håll, och i undervisningen har det tacksamt tagits i bruk. Jag tror mig därför kunna avstå från en allsidig revy och värdering. Jag förbigår t. ex. den förträffliga bakgrund som ges i avsnitten om isländsk och fornsvensk litteratur — antydningar om den prägel språket kunnat få, om Sverige fått blott svensk svenska. Likaså det mesta av inledningskapitlet om olikheter mellan tal- och skriftspråk — det är en blandning av utmärkt sammanfattning, tecken på vad som fattas i forskning ännu, och väl — termer och definitioner återfinns ibland först längre fram i boken — någon oklarhet eller inkonsekvens. I stället skall jag ta mig friheten att — liksom Holm i förordet erkänner sig ha gjort i sin bok — tillämpa ett »något dialektiskt grepp». Sålunda ett diskussionsinlägg ur en viss synvinkel, ungefärligen bestämt: frågan om grammatisk analys och stilistisk helhetsuppfattning.

Men först något om Holms allmänna utgångspunkter, sådana jag ser dem. Han har fått rätta sig efter tillgången på förarbeten, som inte är stor vare sig när det gäller »punkter» eller »linjer». Hörnstolpar är Bengt Heuman och Sven Engdahl. Den förre, till vilken Holm erkänner sig ha avgörande tacksamhetskund, har koncist och elegant beskrivit hur de lärda under 15- och 1600-talen lärde sig skriva svenska på latin (»Tendenser till fastare meningsbyggnad i prosatexter från svensk stormaktstid», 1960), den senare har med solid kvantitativ metod visat ungefär motsatsen: hur utvecklingen inom sakprosan under det senaste seklet fortskridit från komplexare till enklare meningsbyggnad (»Studier i nusvensk sakprosa», 1962). Därtill kommer Rolf Hillmans undersökning av »Gustaviansk retorik» (1962). Mindre har Holm utnyttjat t. ex. Nils Svanbergs och Helge Gullbergs arbeten, som är mer eller mindre »este-

tiska» i metoden (jfr Holm — ursäktande — i slutordet). Därmed är inte sagt att han övertar syntaxhistorikernas metodiska precision. Han plockar russin ur kakan, vilket för hans del betyder att han främst vill exemplifiera krångelsvenska i äldre såväl som yngre tid. Slagsidan kan belysas siffermässigt: Dalin ägnas fem sidor (delvis lite förströdda, men med emfas på att han minsann också kunde »formulera konstrika meningar»), Frans G. Bengtsson och Fritiof Nilsson Piraten vardera drygt fyra — här finns många periodbyggnader att rada upp, och Eyvind Johnson sex — hypotaxen i Krilonböckerna har krävt utrymme. Viktor Rydberg, på knappa två sidor, illustreras — förstås — med den kända period där Karmides och Olympiodoros spatserar omkring, och ett par meningar till, men som exempel på att han »också har andra uttrycksmedel» ges bara en passus med korta huvudsatsmeningar ur sagan om lille Vigg. Inte någonting däremellan.

Den vidgade kännedomen om hur svenskan blev osvensk kan nog sägas ha bidragit till att Holm — mellan de glesa undersökta fastlanden — bygger imaginära broar, »linjer» av obruten klassisk hypotaxtradition, utan hänsyn till fluktuationer i stilströmningar och skillnader mellan genrer. Men därtill kommer en annan faktor, den centrala i Holms utgångsläge: motsättningen »mellan utländskt och inhemskt [vad syntaxen beträffar grovt taget: mellan hypotax och paratax] är i mycket stor utsträckning detsamma som skillnaden mellan skrivet språk och talat» (s. 11). Och kännedomen om talspråket är också — är i varje fall på väg att bli — mycket vidgad. På det arbetsområdet är Gösta Holm själv verksam som ledare. (Se t. ex. den av honom utgivna studiesamlingen »Svenskt talspråk», 1967.) Bandspelaren har revolutionerat tekniken, säger Holm, och det kunde väl tilläggas att modern lingvistisk teori ger forskarna medel att bearbeta det insamlade materialet.

Klyftan mellan talad och skriven svenska påtalades för 70 år sedan av Gustaf Cederschiöld i »Svenskan som skriftspråk». Holm är hans efterföljare, men det finns — oavsett andra skillnader — en väsentlig teoretisk olikhet mellan de två. Kanske man kan säga att den framträder redan i sättet att pedagogiskt illustrera klyftan. Man minns Cederschiölds talspråksversion resp. insändare angående bristande sandning på trottoarerna. Holm går mera chockartat tillväga: han ställer invid varandra prov på autentiskt folkmål med berättande innehåll och sina egna omskrivningar av samma texter i en kurialstil där perioderna fått svälla till bristningsgränsen, en hisklig kariatyr framförallt genom motsättningen mellan innehåll och form. En roande rivstart, må vara. (Vem som vill kan roa sig med att transponera Mors lille Olle till en enda hypotaxmening, i stil med den klassiske lektorns »Om dig P., har jag, då du, då jag ...») Men om man efter läsningen av hela boken återvänder till detta avsnitt, blir man betänksam, ser det som symptomatiskt. Holm säger sig på tal om »hur ett och samma tankeinnehåll» kan uttryckas på så olika sorters svenska vilja »belysa de historiska förlopp, som har lett till svenskans splittring i så vitt skilda *stilarter* (min kursiv.), i talspråk och skriftspråk» (s. 16). Stilarter? Cederschiöld räknade med två »språkarter» och med såväl »nödvändiga» som historiskt betingade olikheter mellan dem. Holm däremot tillerkänner inte skriftspråket arthenhet, han ser inte den svenska prosan som en autonom form, utsatt för inflytelser av olika art, men också med egna inneboende utvecklingstendenser.

Det är därför han genomgående har »talspråk» — om vilket han nu verkligen vet mycket — som norm för sin bedömning av texterna. Vissa är talspråkliga, eventuellt med strimmor av skriftspråk, andra texter eller författare — summariskt tagna — är »otalspråkliga», »omuntliga», »skriftspråkliga», »bokliga», producerar skrivbordsprosa osv.

I början av inledningskapitlet (s. 12 f.) ges en teori för läsupplevelsens beroende av läserfarenhet resp. motsatsen. Det skulle leda långt hän att diskutera den, hur truistiska resonemangen än kan te sig, men bakom tycker man sig skymta tanken på absolut talspråkliga läsarindivider, stilistiska oskulder, och å andra sidan att det kunde

tänkas ett absolut »oskriftspråkligt» skriftspråk, vilket i så fall vore lika tillgängligt för alla, och — det är det viktiga i sammanhanget — skulle kunna bedömas objektivt med avseende på stilistisk effekt. Utgångspunkt och slutsats är: utforskningen av talspråket — så att man kan placera en text på skalan från noll och uppåt — ger stiltforskningen utomordentligt mycket större möjligheter till objektivitet. Som det är nu, menar Holm, gör forskaren omedvetet sitt eget talspråk till norm, när han talar om »tung», »invecklad» eller »ledig», »naturlig» stil osv. Inga statistiskt grundade slutsatser kan dras.

Vad menar de med »talspråk», dessa stil- och litteraturforskare som på en höft jämför skriftspråk »och — sina föreställningar om — talspråk» för att karaktärisera en viss prosastil (Holm, s. 12)?

Hur kan Helge Gullberg säga om Per Hallström att »hans språk äger verkligen ett omedelbart liv, ... och dess syntax är byggd framför allt på talspråklig grund» (Berättarkonst och stil i P. H:s prosa, 1939, s. 166)? Och Ruben G:son Berg om samme diktare, att »rytmen i hans prosa är ... nästan alltid det talade ordets» (Svenska skalders från nittitalet, 4:e uppl., 1922, s. 80 f.)? Eller Knut Jaensson, i essän om Hjalmar Bergman: »Det muntliga föredraget präglar hans stil, som därav får sin naturlighet» (Essayer, 1946, s. 238)?

Tydligt är att de citerade författarna med »talspråkligt» etc. inte menar: absolut fritt från varje konstruktion som inte konstaterats förekomma i »genuint talspråk». Har man det kravet måste man nöja sig — ja, måste man? — med sådana beskrivningar som Holms om Per Hallström: att han »inte så sällan producerar klassicistiska meningar» (s. 160) eller att man på sin höjd finner »talspråksinslag ... varvviss med de mer traditionellt skriftspråkliga» (s. 164), och om Hjalmar Bergman (ett par avsnitt ur Markurells i Wadköping): »Meningarna är enkla. Men de har ingen talspråkligt över sig» (s. 174).

Nej, men — för att åter citera Berg och låta honom svara för de övriga — meningarnas byggnad uppfattas kanske som »en sorts stilisering av talspråket»; Hallströms prosarytm är motsatsen till retorisk: »avser inte en stor lyssnarskara, utan bibehåller nästan genomgående en på-tu-man-hands-ton. Men visserligen icke någon sorts skriftlig upplaga av vardagsspråk ...» (ib.). Samma kriterier kommer till synes hos Margit Abenius: Kellgren har inte alls så mycket av »talspråk i rent artistisk avspeglning» som Dalin, men han vädjar till en lyssnare, »han har en partner», språket »låter författarens röst höras». Dalin imiterar tal, »Kellgren talar själv, i egen person» (Stilstudier i Kellgrens prosa, 1931, s. 96 f.). Och Abenius ger den enskilda iakttagelsen generell räckvidd: »Det är avgörande för en stils hela rytm och karaktär om den är riktad till en påverkbar publik, till ett likgiltigt eller samstämt du eller om ... åhöraren ... har trätt helt i bakgrunden.»

»Talspråkligt» som omedelbart och levande språk för någon, språk som låter förnimma en puls, en röst — oavsett hur pass exakt talspråkligt syntaxen är formad — är det något som är tillgängligt för den språkliga deskriptionen? I varje fall inte helt otillgängligt tror jag. Syntax är dock, fast i sig själv mer eller mindre normbunden, något som återspeglar talrytmens, fraseringsens, individuella och generationsmässiga växlingar. Man bör väl, i en stilhistorisk framställning, ge akt på normernas föränderlighet i tillämpningen: man måste lyssna, inte bara ta ut satser och satsdelar.

Det händer att Holm i sin brådska och sin hypotaxjägariver inte ens lyssnar sig fram till en korrekt identifiering av det syntaktiska sammanhang han anför. Så när han i följande meningar av Per Hallström resp. Sigfrid Siwertz finner exempel på den »hårdaste» typen av bisatsinfogning (omedelbart efter subjektet i huvudsatsen):

»Men hans egen *sorg*, hur häftig och djup han än kände den, *blef* för liten att våga sig fram där» (s. 161). »*Kristins röst*, när hon satt där om söndagskvällarna och läste högt ur gamla testamentet, *kunde* få något grymt vojande, något ...» (173).

Dessa meningar tolkas alltså som strukturellt likvärdiga med 1600-talsperioder som: »*Kornet*, när thet är moget, *äbr* swart och trekantigt» (Heuman a. a. s. 42); »*Kongen*, sedan han i den stora kyrckan hade bliffwit dagen effter ... framstälter, *reste* efftermiddagen ...» (Holm s. 80). I själva verket har den inskjutna bisatsen i de sentida exemplen (1904 resp. 1920!) en helt annan syntaktisk funktion: den är attributsbisats (dvs. inte mera tyngande än en relativsats), bestämning enbart till subjektet, i Hallströms fall halvt parentetiskt påhakad, snarast med muntlig prägel. Med Siwertz-citatet analoga fall torde inte vara otänkbara i talat språk: »*Hennes min när hon tog emot blommorna* var nog lite tyckmycken» o. dyl. Och när Stig Ahlgren (i en recension 1963) skriver:

»*Naturen, även när den badar i solsken en svensk högsommardag, är ett mörker, där diktaren vägleder sig med språkets blindlykta*»

så läser ingen — hör ingen — detta efter den latinsk-barocka modellen »*Kornet*, när det är moget ...». Snarare än ett inskott är bisatsen en påbyggnad till subjektet, som först efter denna utvidgning — en dynamisk innehållsutveckling, spänningsökning — ingår i förbindelsen med predikatet. På samma sätt modifieras predikativet *mörker* av den avslutande relativsatsen. Förhållandet är ungefär detsamma som i följande mening ur en folkmålsuppteckning, som Holm anför på s. 119:

»I den här ändan var själva bondköket och en stor bakugnsmur, som gick därifrån och igenom där.»

Om relativsatsen här säger Holm att den är »avgjort onödvändig ...», men inte parentetisk»; alltså varken nödvändig (den talspråkliga typen) eller icke nödvändig (den skriftspråkliga typen)! Med andra ord: den vanliga grammatiska indelningen räcker inte för att beskriva satsfogningen. Vad vårt senaste exempel beträffar: det betraktelsesätt enligt vilket huvudsatsen är meningens »*stomme*», på vilken de underordnade satserna hänger påhakade, ger en skev bild av meningens byggnad. *Naturen är ett mörker* kan bara rent formellt »stå för sig själv», innehållsligt är satsen tom. Meningen består inte av en stor ask med en liten ask inuti och en annan liten ask hängd utanpå. Det rör sig i meningens; en bättre bild kunde vara snöbollen som rullar och successivt växer i omfång.

Det är skillnad på hypotax och hypotax. Jag skall ställa intill varandra två extremt periodiska meningar, i stora drag analogt byggda. Den ena (A) företräder kuralstilen (i något degenererad form), den andra (B) utgöres av det ena exemplet på renodlad period som Gullberg har funnit hos Per Hallström. Jag ställer upp meningarna på samma skrymmande sätt som Holm (efter Sven Engdahls mönster) gör genomgående, vare sig det gäller mer eller mindre komplicerade passager: ny rad för varje sats, och ett stegs indragning för varje grad av underordning. Dessutom läter jag strukturellt motsvariga enheter stå mitt för varandra.

A. Under älgjakten år 1957,

därvid kontoristen Roland Dölfors,
som var anställd hos Orsa
sockens jordägare som skogsar-
betare vid Orsa sockens
besparingsskog,

för jordägarnas räkning på order
av sin närmast överordnade skog-
vaktare utförde bevakning av vissa

B. Mot sommarens slut,

när de förflutna månaderna,
som varit tråkiga nog,

genom vissheten
att jag snart skulle fara
därifrån

delar av besparingsskogens område,
 träffades Dölfors och tillfogades
 svåra skador i båda händerna av
 ett skott,
 som hemmansägaren Rickard Persson,
 vilken deltog i jakt efter älg
 å angränsande mark,
 avlossat mot honom i tro
 att han påsköt en älg.
 (Svensk juristtidning, jan. 1963,
 under rubriken »Rättsfall från
 hovrätterna»)

och genom den klarnade och kyliga
 luftens ljus över allt för mig
 fingo något av den poesi
 som sveper sig kring det
 förgångna,
 kom jag Teresa närmare.

Jag blev kär i henne.
 (Per Hallström: Thanatos,
 1900, s. 9)

Som man ser: äkta periodisk utformning i båda fallen. Huvudsatsen är kluven och inskotten i sin tur uppspaltade genom »nexusklyvning» — det är långt mellan subjekt och predikat. I text B är det t. o. m. två inskott i den inskjutna *när*-satsen; å andra sidan är i text A satserna mera »mättade», satsdelsrika. (Det är ett begrepp och en term som Holm utnyttjar på många bra sätt.) Men ser man på vad de olika satserna innehåller, så framträder en markant skillnad. I A står satserna exakt kant vid kant, ask i ask. Perioden kan nystas upp inifrån: Dölfors var anställd hos ... Han utförde bevakning ... under älgjakten. Därvid träffades han av ett skott ... osv. I B ställer det sig svårare att enligt samma schema förvandla till paratax: alltså börja med de mest underordnade momenten och framskrida till huvudsatsen, ty denna är inte på samma sätt löstagbar ur komplexet som huvudsatsen i A: »Under älgjakten år 1957 träffades Dölfors ... av ett skott». Det inledande *Under älgjakten* ... modifieras av de underordnade satserna inte på minsta sätt i sitt förhållande till resten av satsen. Perioden är *statisk*. I B däremot märker man att den inledande huvudsatshälften har ett innehåll som *utvecklas* genom alla inskotten, så att frasen *Mot sommarens slut* har växt under stigande spänning och ökande innehållstyngd innan den slutligen möts av sats Slutet *kom jag Teresa närmare*. Här har vi den rullande snöbollens modell, perioden är *dynamisk*. Man kan dra innehållsliga bindelinjer t. ex. från *slut* och *förflutna* till *vissbeten* ... *fara därifrån* och *det förgångna*. Den inkastade parentesens *som varit tråkiga nog* pekar fram mot *något av den poesi* osv. Överhuvudtaget företer de enskilda momenten i kedjan en viss subtil redundans: man känner hela tiden »lutningen» åt ett visst håll, rörelsen.

På samma sätt flyter rörelsen över (spänningen får sin utlösning) i den följande ensatsmeningen: »Jag blev kär i henne.» I text A fogas däremot till huvudsatsen ett lika »löstagbart» bisatskomplex som det tidigare inskjutna, balanserat och statiskt. I text B skulle en liknande vidfogning (t. ex. »... närmare, i det jag blev kär i henne») helt bryta rytmen, dvs. arten av de fraser — inte grammatiska element — som bygger upp helheten. Fraserna ligger associativt nära varandra — man är rätt långt från den periodstil som ställde svåra krav (på författare och läsare) att sammanhålla »en mycket omfattande föreställningsmassa» (Holm s. 110, citat från Engdahl). Samma modell som ex. B (Hallström), fast något enklare, uppvisar följande mening:

Men en natt, då han låg vaken och grubblade över detta och icke kunde sova, *emedan* månen sken rätt in i rummet och tankarna trängdes i hans huvud, *stod det med ens klart för honom att* han icke trodde. (Hjalmar Söderberg, Martin Bircks ungdom.)

Innehålls- och frasgrupperingen överförda till paratax kan antydas sålunda: en natt låg han vaken ... kunde icke sova — månen sken rätt in ... hans huvud — *då* stod det med ens ... icke trodde. — Utgångspunkten, *en natt*, modifieras och utvecklas liksom *mot sommarens slut* hos Hallström. Något *då* eller *så* låter varken Hallström eller Söderberg inleda eftersatsen. De håller syntaxen skriftspråkligt korrekt. Men på detta substrat framträder talspråkets frasering — det är en hypotax för örat, inte för ögat (som i text A).

Med Holms obönhörligt genomförda grafiska demonstration blir det inte sällan en grotesk diskrepans mellan den syntaktiska analysens bild för ögat och de i realiteten både innehållsligt och prosodiskt sammanhållna enheterna. Ett exempel (s. 226 f.):

Och när solljuset en septemberdag av nästan livlös stillhet letade
sig fram till hans grav genom tallarnas kronor,
då visste de
som där stod församlade
att det inte var någon främling
det uppsökte
utan en av solgudens egna söner
och inte heller någon
som var död
utan en
som lever
och om vars verk fjärran släktled skall upprepa / vad ...

Citatet är hämtat från ett avsnitt som Holm anför som prov på hur man i »våra dagars essästil ... kan röra sig ganska gravitetiskt». I själva verket är det frågan om ett minnestal av Karl Vennberg: en karaktäristik av Vilhelm Ekelund, framförd i radio kort efter diktarens bortgång 1949. Högtidligheten är alltså självfallen, men att syntaxen som sådan skulle vara »högtidlig, värdig» — genom bl. a. »riklig hypotax», många bisatser — vill jag inte skriva under på. Männe inte uppställningen, där de små att- eller relativsatserna ger sken av periodiskt tyngande led, förleder till en alltför grammatisk syn på det levande yttrandet. Enhetliga fogningar som *de som, någon som, en som* sprätts isär så att ett skevt intryck av komplexitet kan uppstå — åtminstone hos oerfarna läsare. Följande lilla triviala passage, konstruerad efter samma hypotaktiska modell, är knappast uppseendeväckande »otalspråklig»:

(Men när mannen äntligen ...)

då förstod de som satt i kupén att det inte var någon svensk han pratade om utan en av sina egna landsmän. Och inte alls någon som var med på tåget utan en som hade blivit kvar i Malmö och vars hustru nu satt hemma i Stockholm och funderade på vad hon skulle bjuda mannen till kvällsmat när han kom hem.

Vennbergs retoriska medel, t. ex. antiteserna, är inte speciellt knutna till en syntaktisk »värdighet». Tvärtom nås väl effekten genom att emotiva ord och fraser framsägs i övervägande okonstlade satsfogningar, i och för sig avspända och vardagliga.

Men låt vara att det hela är retoriskt, genom sin »volym»: hopning och rytmisk frasering. Holm räknar också retorik som artfrämmande för genuint tal. Men att talspråk — av livligare typ: emotivt, argumenterande osv. — ibland uppvisar voluminösa meningsbildningar, inte utan hypotaktiska inslag, torde vara välkänt. Jag anför som exempel en passage ur en inspelning som analyseras prosodiskt av Eva Gårding i »Svenskt talspråk» (s. 78 f.). Här citerar jag bara rakt fram själva ordalydelsen:

å om ni tänker er omkring lite grann i bekantskapskretsen å hittar nån trevli flicka nånstans som har sällskapet me nära olika pojkar under olika perioder, e — så kan hon vara väldigt bohemisk tillsammans me en bohemisk kille för att — sedan —

komma mycke fint klädd i dräkt å manschetter å sånt där när hon har hittat en annan kille som hon e tillsammans me.

Det är en pseudo-period: de inledande bisatserna har knappast underordnad prägel, tonen sjunker där jag placerat ett komma. (Märk också det *så* som inleder huvudsatsen — jämför *då* i Vennberg-citaten.) Men uppställt enligt det grammatiska syntaxschemat skulle komplexet ta sig ganska ståtligt ut. Eva Gårdings notering av intonationenheter, de »prosodiska meningarna» (a. a. s. 75) sammanfaller givetvis inte med satsindelningen. Så utgör t. ex. de avslutande två bisatserna en enda sammanhängande intonationenhet. —

På samma godtyckliga sätt som Holm belyser »essäkonsten» med exempel från Vennberg, väljer han sina illustrationer i kapitlet om sakprosan. Naturvetenskaplig sakprosa av något äldre typ exemplifieras dels med ett kuriosum: en bit av »en naturvetenskapligt betonad betraktelse» (!) av Gustaf Fröding — ett patetiskt amatörgrubbel kämpande i perfekt periodisk form — dels ett par meningar ur Svante Arrhenius' »Världarnas utveckling» (»tryckt så sent som 1906»). Märk väl: ur företalet — själva boken är skriven i en ganska enkel och konstlös stil, måttligt hypotaktisk. Men i företalet ställer författaren andra krav på sin stil. Han vill vara litterär, retorisk, och så blir meningsbyggnaden voluminös (och lämpad för citering av Holm):

Det säges ju, och icke utan berättigande, att vetenskapliga åsikter först böra debatteras inom fack-kretsar och där vinna erkännande, innan de framläggas inför en större publik. Det kan ej förnekas att största delen af de hugskott, som offentliggöras angående kosmogoniska frågor, aldrig skulle kommit i beröring med tryckpressen, om osv. (se s. 116 f.)

Holm gör ett välment försök att visa hur samma innehåll skulle kunna utformas »nu för tiden»:

»Vetenskapliga åsikter bör först debatteras bland fackfolk och slå igenom där. Sedan kan de läggas fram för allmänheten.» Så säger man ofta, inte utan skäl. Det publiceras många hugskott i kosmogoniska frågor. De flesta skulle inte ha kommit i beröring med tryckpressen, om osv. (s. 117).

Det är märkvärdigt att transponeringen till paratax och »enkelhet» inte gör texten så värst mycket mera lättläst. Den borde vara det — prosan är ju av samma art som den i följande reportagefragment i anbefalld lättstil:

Nasser är mannen som bestämmer allt i Egypten. I hans ficka ligger en svart anteckningsbok. I den avgörs Egyptens öde. Så snart Nasser får en idé tar han upp den och gör en anteckning. (Expressen 16.11.1959.)

Holms »översättning» är intressant: han behandlar Arrhenius' »dynamiska» perioder som »statiska» (jfr ovan, text A–B) och lägger isär momenten, kant vid kant — utan någon redundans och »lutning» från sats till sats. Resultatet blir varken »tungprosa» eller »lättprosa» (med Rolf Nordenstrens termer) utan något som snarast kunde kallas torrprosa.

Sammanfattningsvis — och tillspetsat: hypotax är inte bara ett krångligare sätt att forma något som kan sägas rakt fram, steg för steg, utan den kan — paradoxalt, om man så vill — tjäna som hjälp att i prosan återspegla något av talets rytmiska gruppering, dess »rörelse» och puls. Talets fraser är som nyss nämndes ofta mycket långa, framför allt i det livliga och affektbetonade talet — ehuru säkerligen mindre i de flesta landsmålsinspelningar av ordinär typ, se Holms utgångsexempel s. 13 ff. Långa satsföljder förlöper på en enda andning och intonationenhet (t. ex. *Det förstär du väl att det där sa hon bara för att hon trodde du ville hon skulle säga så*). Å andra sidan finns också vittnesbörd om hur författare som läser upp ur egna lit-

terära verk ingalunda fraserar i överensstämmelse med de syntaktiska enheterna. När Gullberg (a. a. s. 314 f.) lyssnar till Per Hallströms läsning av en novell, frapperas han »av frasernas mycket växlande längd», observerar »att han gärna läser ihop två å tre korta satser» osv. (Jfr Bengt Lomans intressanta studie *Prosodi och syntax* i Svenskt talspråk, där materialet är hämtat från Tage Aurells läsning av novellen Vice pastor i serien Bonniers författarskivor.)

Frågan är vilka egenskaper i meningsbyggnaden, utom satsernas korthet, som gör att flera satser »läses ihop». Det skulle vara intressant med en undersökning av frasersnas längd hos en författare dels i hans berättande framställning, dels i hans sakprosa. (Hur är det med Hallströms essäer jämfört med novellererna? Eller tag Strindberg i Pål och Per och jämför med motsvarande skildring av gamla Stockholm i Svenska folket!) Min förmodan är, att sakprosan företer kortare fraser, vare sig den huvudsakligen präglas av hypotax eller av paratax.

Min tes om (den litterära) hypotaxens möjlighet att ge det skrivna något av talets (dvs. överhuvudtaget språklig) rytm innebär självfallet inte att motsvarande förmåga — till gruppering, storfrasering, rörelse — från kännes parataxen. Och att stilistisk arkitektonik i den sortens meningsbildning inte vore värt studium. Men Holms s. a. s. negativa intresse för hypotax motsvaras knappast av ett positivt intresse för parataxens möjligheter. Selma Lagerlöf, ljusgestalten i detta sammanhang, föranleder i det centrala inte mycket mer ingående karaktäristik än »den enkla meningsbyggnaden»; och sedermera är hos Friddegård och Lo-Johansson »enkelheten påfallande». Hjalmar Söderbergs språk, »enkelt och kristallklart», går inte att beskriva närmare än genom konstaterandet »avsaknad av vissa vanliga fel». Holm räknar i ett par valda avsnitt ut att »mot 20 huvudsatser svarar 5 bisatser», resp. »huvudsatssyntaxen ännu mer utpräglad: 23 huvudsatser mot 2 bisatser!» (Han lämnar åt sidan de stora partier av Martin Bircks ungdom där lyriskt stämda perioder är vanliga — den jag i det föregående citerade hör inte till de omfångsrikaste.)

Som ett exempel på parataktisk gruppbyggnad borde ha förtjänt nämnas asynden, satsradningen:

Nu kommer hon för att tala till mig, man har tvungit henne. (En av de fraser som Gullberg avlyssnade Per Hallström); Jag svarade honom hela tiden ingenting, jag hade ett slag på läpparna ett ord som jag dock förstod skulle ha verkat hädiskt i sammanhanget — (Tage Aurell i Vice Pastor, ej i Lomans text. — Märk: ingen paus efter *ingenting*.)

Det är ett talspråkligt drag. Talet förlöper inte alltid i saktmodigt koordinerade led, utan satserna kan graderas genom emfas i betoningen så att över- och underordning uttrycks. (Ex. *Jag kunde inte komma med, jag var sjuk. — Lämna litet av puddingen, Sven kommer inte förrän klockan tolv, han vill nog ha lite också.* Samma tonfall i ledigt litterärt språk: *Han plockar upp och granskar en avskalad grankotte, här har ekorren varit framme, skogsmusen har finare bett.* Werner Aspenström, Sommar, 1968, s. 76.) Man har talat om »funktionell hypotax»; den andra satsen i Aurell-citatet motsvarar t. ex. en koncessiv bisats. *Ch. Bally* ägnar en stor del av sin talspråkssyntax i »*Traité de stylistique française*» åt dylik »segmentering» (*II fait froid, nous ne sortirons pas = Puisqu'il fait etc.*).

Holm kunde ha följt dessa nu så vanliga drag i berättarprosa (och för all del också sakprosa; se Åkermalm, *Modern svenska* s. 157) från Per Hallström över Hj. Bergman och framåt till »syntaxupplösningen» under 1900-talet. Det heter om Pär Lagerkvist att han bryter mot normerna för »meningsbildning och *interpunktion*», han klyver gärna en mening i »två *typografiska* meningar; i stället kan han bilda hela kedjor av vad som *kunde* delas upp på flera meningar» (s. 197, kursiveringarna är mina). Här snuddar Holm vid satsasyndesen, men han stannar på det grammatiska ytplanet. Varför gör Lagerkvist något som »kunde» göras annorlunda? I stället för

att positivt tränga in i den nya struktur som möter honom — åtminstone delvis spirande ur talspråket — ser han den ensidigt som en nedbrytning av den traditionella syntaxen. »Sönderbruten syntax» (kapitelrubrik) beskrivs genom att ange vad som är »ogrammatikaliskt»; »viktiga satsdelar» som »saknas» markeras samvetsgrant (»Omkring var det tyst, [P] *bara droppet i träden*. Han hördes heller inte, [S] *bad inte högt*,» osv.). När »experimentprosan» går längre och tolkningen av texten blir mycket beroende av förmågan att känna igen talets syntaktiska strukturering genom intonation, emfas osv., kan Holm stå ganska rådlös — se försöken till exeges av stäl- len hos Aurell (s. 208) och i Gyllenstens Barnabok (s. 223).

»Talspråklig är Aurells prosa långt ifrån», framhäver Holm. Den är för starkt stiliserad, svårtillgänglig osv. Ja, det är självklart att han ingenstades finner den 100-procentigt goda cigarren, talspråkligt skriftspråk som dock inte är talspråk, för det är ju skriftspråket han undersöker. Om Selma Lagerlöf skriver om forna tid- ders kvinnor med upprepade inversioner: »*Aldrig* skalv er röst i vrede, *aldrig* tog er panna rynkor», så är hon hemfallen åt otalspråklighet: »fundament» (inversioner) uppträder aldrig hopade i vardagsspråk. Stilisering! Och vad asyndesen beträffar (för att återknyta till utgångspunkten ovan, i detta fall utan »hypotaktisk» funktion) så är den från början genom en doktrin avförd från arenan såsom »retorisk» (= icke talspråk, medan polysyndes generellt ses som talspråklig). Därför heter det om asyn- desen i en av Strindbergs skisser i Från Fjärdingen och Svartbäcken (»Nu ringde det från Domkyrkotornet ...; taktpinnen hördes ännu en gång knacka ..., kurator drog på hvita handskarne, fanföraren knäppte om sig bältet, tidningsläsarne bröto upp ...», s. 131) — inte att den helt enkelt är adekvat till den raska farten i skildringen, utan att den »korresponderar med det allvarliga innehållet» (det råkar vara så att det följande utvecklar sig till en berättelse om en studentbegravning).

Strindberg, ja: han öppnade slussarna för talspråkligt ordval och konkretion — även »hans ofta lediga, vardagliga fraseologi» nämner Holm, med samvetsgrann av- vägning — men: han var »från barnsben preparerad med 1800-talets stilideal»; han släpar med sig en börda av den nedärvda hypotaxen — när den tynger som mest (i romanen I havsbandet) vädrar Holm både »något av doktorsavhandling» (»sta- tiska» perioder? — det torde motsägas av exemplen s. 143 ff.) och ekon av »predi- ko- och äreminnestonen!» Man har annars intrycket att Holm känner ett behov att »bortförklara» den konfunderande motsättningen mellan den faktiska livlig- heten i Röda rummets meningar och deras omfång och deras till stor del hypo- taktiska form. Satserna är »relativt korta». Ja, men männe inte just det faktum att de, t. ex. i den berömda inledningen, är många, är av stor betydelse för stileffekten? De långa fraserna, där som Holm säger (s. 139) sats hakas vid sats utan periodisk planläggning. De påhakade relativsatserna kan till stor del hänföras till »pseudo- hypotax»: »ett förfärligt os ... fördes långt bort av vinden, *som nu*, medan köksan ..., *passade på att gripa fönstervadden*, som ... *och började en ringdans utefter gångarne, i hvilken snart gråsparfvarne och bofinkarne deltog*, då de sålunda ... » (s. 134). Det är s. k. oäkta bisatser, dvs. sådana som till innehållet inte är underordnade utan för handlingen framåt på samma plan, men ofta med ett ryck, en riktningförändring med överrasknings- eller hopningseffekt. (Maneret är känt från sportspalterna, där man sö- ker få liv och rörelse i referaten: »Hans plats tog Janne Karlsson, *som hann visa att högerbacken är hans rätta plats* ... Lasse Berglund gjorde 1-0, *vilket kvitterades av Jan Olsson*. Berglund gjorde 2-1, ... Hesselgren 4-1, *varpå Hultberg slog in 5-1 och Hesselgren avslutade med 6-1.*» Jfr Holm s. 119, där det som märkligt på- pekats att sportspråket bland tidningarnas stilarter har det jämförelsevis största insla- get av parentetiska relativsatser.) Jämför också sådana passager som följande i Hem- söborna: »... ty Carlsson var nog fiffig att de dagar han var borta ge gossarne arbete på beting, så att de skulle dika ..., plöja ..., fälla så många träd, och sedan vara lediga, *vilket de med nöje åtogo sig, ty därigenom kunde de vara fria redan*

aftonvardsdags.» Den avslutande *huvudsatsen* samordnas ogenerat med bisatsen av denna oäkta typ (alltså inte: »då de därigenom ...»). Likaså — företeelsen är ju vanlig — i ett citat på s. 136: »Oaktat den svåra beskyllningen, *som* han verkligen väntat på i flere år, ty han trodde alltid ... (Holm placerar *ty*-satsen som underordnad relativsatsen).

Svårigheterna att förena temperament (om man så vill: parataxbenägen talspråklighet) med regelrätt hypotax berör Holm i sin framställning av nybörjarskedet: reformatorernas predikningar med sina strömmande satshopningar — f.ö. stilistiskt präktiga nog — företer anakoluter och andra otypligheter. »Den store folkuppfostraren behärskar inte en så krävande syntax», påpekas om Laurentius Petri (s. 87). På liknande sätt kunde för hypotaxens avvecklingsskede ha noterats friheter och upp- mjukningstendenser: den store (plats för epitet) Strindberg drar sig inte för att osv. Därtill några översiktslinjer fram över hans efterföljare och in i nutiden. (Nittitalisterna och tiotalisterna borde väl på något sätt ses i samband med impulserna från Strindberg.) Hur fortskred t. ex. den avvikelse från kravet på bisatsordföljd som kan iakttas redan hos Almqvist (man minns kanske flickan i Skällnora kvarn som tog tag i hästens betsel: »härvid sökte och fann [hästen] ett stort bistånd i själva betslet, *emedan*, under det han arbetade och drog, *stödde han nosen med munlaget ...*, och *därigenom hämtade han en styrka åt nacken ...*») och sedermera hos den »korrekta» Heidenstam (»... och ännu fladdrade hans sinne så skiftande, *att* fast han var den muntraste vid ölkannan, *låg han om natten vaken* i oroliga tankar» — Bland svenska skären), men rätt sent blev godtagen i sakprosa? Holm är mera intresserad av att — ända in i de sista noterna till det sista kapitlet — rada upp exempel på seglivad hypotax; »månghundraåriga uttryckstyper, som saknar stöd i det allmänna talspråket» (s. 253) påträffas hos högst erkända författare omkring år 1960 (»bara någon minut, *under vilken* han ännu måste hålla sig stram», »mörkgröna byxor, *om vilka* det sades att ...» osv.).

Likaså, för att välja ett exempel från tidigare skede: varje gång attributiv satsförkortning (»satsvärdigt fundament») dyker upp, det må vara hos Selma Lagerlöf eller hos Strindberg (»Född på ett bruk i Värmland, ... visade han ...»), noteras konstruktionen som ett förvånande konventionellt skriftspråksdrag och anges det yttersta ursprunget: »en avläggare av det gamla latinska participium coniunctum» osv. Det kan knappast kallas *stilhistoria*. Det hade inte krävt mycken möda att följa det på sin tid respektabla syntaktiska greppet (nu har det ju deklinerat till bygdemedelandenas stilsfär: »Född i Almunge har han ... förblivit hembygden trogen» o. d.) via t. ex. Blanche och Almqvist en bit bakåt närmast i tiden och lokalisera det i den stiltradition som Henrik Schück talade om i sin inledning till »1700-talets prosaförfattare» i Sveriges Nationallitteratur: den »fransk-svenska» stil som blev svensk genom Kellgren, Tegnér och andra. (Alltså inte den högre retoriska äreminnesstilen, som är den enda Holm applicerar här och var som influensgivare.) Lite bläddring t. ex. i Voltaires Charles XII ger en uppfattning om frekvensen både av »fundament» och »appositivt attribut»: »Né sur les frontières de la Moscovie, et ..., il avait été vendu à un jouissaire»; »homme d'une vertu inflexible, ... il opposait souvent ...»; »le roi, outré de colère, va droit à la tente du grand visir».

Ett lustigt exempel på sentida användning av det antikerade draget finns i ett parti ur Markurells i Wadköping som Holm citerar på s. 175 — han finner otalspråkliga meningar, »relation på ett högt plan»: »Längst ut på terrassens yttersta sten ... satt en rätta på sin bak ...», och så följer den »värdiga», blandat krönike- och turistbroschyrartade beskrivningen av staden som slutar: »Inför henne låg en av kungariket Sveriges mest välbyggda och ansade städer ... *Folktom och tyst, sovande och med ännu orörda soptunnor* borde den ha ingivit rätten behagliga morgontankar.» Holm kommenterar: »Säkert anade rätten alls inte, att Wadköpings morgonliga agre-manger skulle komma att beskrivas i ett så präktigt satsvärdigt fundament.» Man

vill gärna tillfoga: och säkert anade inte Hjalmar Bergman att hans lekfulla parodiska ton skulle bli föremål för en så magistral syntaktisk analys. Den kåserande stilen och dess effekter genom val av »ärevördiga skriftspråksord» berör Holm strax efteråt, men insikten att denna stil också gärna — i liknande syfte — tar stelt normalprosaiska syntaxdrag till hjälp, tycks inte vara levande för honom. På liknande sätt beskrivs noggrant, utan antydning om det som man tycker tydliga syftet med Bergmans stilutstyrelse, den grammatiska byggnaden i följande »mättade» sats: »En kvinna utan hatt och hårknut i orörlig förbuden framför det de Lorcheska huset vid Wadköping stortorg var någonting irriterande överkligt ...» (s. 177). Och bland exempel på skriftspråksprosa hos Olle Hedberg träffar man följande, ledsagat av en gravallvarlig analys av det »mycket komplicerade» fundamentet: »Ännu en gång retande sig på låsens bakvända isättande i sängkammardörrarna gick Salkvist in i honungsrummet» (s. 216).

Vi har kommit in på hypotaxens (sekundära) stilistiska funktion, innehållets karaktärisering genom den syntaktiska stilarten. Holm gör flera ansatser till avvägning därvidlag, särskilt för att motivera periodstil i Röda rummet (se ovan). Men han kan nog sägas förbinda stoff och stil lite ytligt direkt: pampig person — pompös syntax, intellektuella förhållanden — invecklad syntax osv. Ironin i en passage om den pretiöse älskaren i Per Hallströms »Florentinsk aftondrom» (citerad s. 161) förbigår honom — för Holm är det bara en »klassicistisk mening, ... man kan påminnas om Viktor Rydberg». Om ett citat ur en annan novell av Hallström heter det att »läsaren, åtminstone en nutida läsare [obs!], får en viss, inte oangenäm, känsla av stilbrott». Det är samma intryck Holm på andra ställen lite »populärt» karaktäriserar genom antydningar att hypotaxbrukarna närmar sig Chronschoughs stil, fastän troligen medvetet, i ett »mera sofistikerat» syfte (s. 254).

Det är väl så, att den svenska prosastilen genom den ömsesidiga införlivningen och sammansmältningen mellan hypotax- och parataxdominerad stil — samtidigt som känslan kvarstår för de renodlade formernas skilda egenarter — har fått sitt register breddat, vidgat i flera dimensioner. Man kan bland annat också leka med periodstil i växlande doser. Det finns en vid skala från direkt parodi eller antydande stilkarikatyr till mera subtila imitations- eller karaktäriseringssyften.

Gösta Holms bok är ett pionjärverk. Allvaret i hans pedagogiska och vetenskapliga uppsåt är värt stor respekt. Även om han som stilhistoriker går till väga ungefär som om man vid beskrivningen av en flerstegsrakets bana skulle tillämpa formlerna för utgångsskedet i oförändrad form för varje senare etapp, så ger han genom sitt friska och frejdiga uppställande av stolpar och teser rikligt med angreppspunkter i ordets alla bemärkelser, och han strör ut konkreta arbetsuppgifter i mängder av stickspår, noter och småexkurser. De många okonventionella och effektiva greppen i analys och karaktärisering av texterna har i min framställning blivit föga omnämnda, men ingalunda därför att de är misskända. Man har stor anledning till tacksamhet över »Epokerna». Holms första kartläggning av (som han säger) »den oländiga terrängen» är en stimulerande uppfordran till medvandring, till studium och forskning på det stora området!

Bengt Kinnander

Oscar Wilde i 1950- och 1960-talens forskning

»Jag tror knappast att man just nu kan tänka sig en mer inaktuell och otidsenlig författare än Oscar Wilde» — så inleder LARS FORSSELL en artikel om »Oscar Wilde — ett geni för massmedia» (DN 2.6.1968, omtryckt i förf:s Nedslag, Stock-